

Timo Helenius

Hyvinvoinnin ritarit

Kohti yhteistä hyvää?

Syksyiset kuntavaalit synnyttivät kuntatalouden ongelmia käsittelevän peruspalvelukeskustelun. Sytykkeeksi ja bensaksi liekkeihin löytyi usealta tutkimuslaitokselta aihetta sivuavia raportteja. Eräs näistä oli pappeinkokousten kanssa samaan aikaan julkaistu EVA-Raportti Suomen menestyksen eväät – Tiekartta tulevaisuuteen (Ruokanen 2004).

Raportin keskeisenä tuloksena voidaan pitää väitettä siitä, että yhteiskunnan seuraava suuri savotta on kuntasektorin modernisaatio. Kunnallisista palveluista on raportin mukaan tehtävä kunnollisia palveluita. Teesinä nousee esiin, että palveluiden tuottaja voi hyvinvointiyhteiskunnassa olla myös yksityinen yritys tai kolmannen sektorin toimija. Teesin vakuuttavuutta tukee, että asia on tullut esiin myös julkishallinnon kautta.

Sisäasianministeriön (2004) julkaiseman lääninhallitusten peruspalveluiden arviointiraportin mukaan pohjoisen maaseudun väestörakenteelliset ongelmat leviävät yllättävän nopeasti kohti etelää ja lounasta. Laajassa, harvaan asutussa maassa vähäinen väestöpohja ja pitkät etäisyydet aiheuttavat kaikista toimenpiteistä huolimatta pysyväisluonteisia eroja palveluiden saavutettavuuteen ja palvelutasoihin. Kykenemättömyys tasavertaisuutta korostavan lainsäädännön tosiasialliseen toteutumiseen lausutaan kaunistelematta ilmi.

Lääninhallitusten raportti toteaa kunnilla, kuntayhtymillä ja valtion viranomaisilla olevan yhteistyössä kolmannen sektorin kanssa yhteinen haaste löytää ratkaisuja, kuinka turvata kansalaisten peruspalvelut maan kaikissa osissa. Laajemminkin tarvittavan seudullisen yhteistyön lisäksi erityisesti perifeerisillä alueilla, joilla raportissa tarkoitetaan pieniä, etäisiä kuntia tai suurten kuntien reuna-alueita, nousee ”yhä suurempi yhteistyön tarve paikallisten kylätoimikuntien, kirkon ja muiden kolmannen sektorin toimijain kanssa”. Asiaa hiippakuntansa pappeinkokouksen avauksessa käsitelty Oulun hiippakunnan piispa Samuel Salmi (2004)

toteaa tämän kuulostavan hätää kärsivän avunpyynnöltä. Kirkon vastaus tähän on kaksisävytteinen.

Yhteistyö ihmisten ja yhteisön hyväksi on kirkon ja seurakuntien intresseissä. Lähtökohtana tässä on eräänlainen uskon eetoksen todentamisen ajatus. Sen mukaan kirkko, joka ei avaudu kohti maailmaa ja sen hätää, on epärehellinen omalle julistukselleen. Väestörakenteeltaan haasteellisen alueen, Kuopion hiippakunnan piispa Wille Riekkinen (2004) korosti omalla tahollaan tätä näkökulmaa. Riekkinen toi julki, että kirkko on ihmistä varten eikä päinvastoin. On turha puhua kirkon kokonaisstrategian mukaisesti ”läsnäolon kirkosta”, jos maailmassa toimiminen unohdetaan. Riekkisen mukaan maaseutualueiden tyhjentyemisellä on vaikutuksensa myös kirkon ja seurakuntien toimintamahdollisuuksiin.

Yhteistyössä piilee siis mahdollisuuksien siemen, mutta toisaalta kirkon kannalta syvä sudenkuoppa. Sosiaali- ja koulutuspolitiikan aloilla ollaan piispa Salmen (2004) mukaan pitkälti ratkaisemassa kysymystä kirkon ja yhteiskunnan vastuunjaosta. Hän huomauttaa, että samalla tarkastellaan kysymystä siitä, kuinka laajasti omien kapenevien resurssiensa uusjaon kanssa painiva kirkko ohittaa regimenttiopilliset näköalat ja ottaa kannettavakseen vastuuta hyvinvointipalveluista. Tämä tarkoittaisi paitsi kirkon ja yhteiskunnan suhteiden uudelleenahmottamista, myös käytännön kirkkokäsityksen suurehkoa remonttia. Toistaiseksi kirkon piirissä on tahdottu vaalia ajatusta ns. kahdesta regimentistä. Tällä tarkoitetaan käsitystä Jumalan kahdesta – maallisesta ja hengellisestä – tavasta hallita luomaansa maailmaa ja huolehtia siitä.

Luterilaisen käsityksen mukaan Jumala toisaalta hallitsee ”vasemmalla kädellään” eli laillisen esivallan, yhteiskunnan lakien ja oikeusjärjestyksen sekä erilaisten virkojen ja tehtävien välityksellä. Tätä kaikkea kutsutaan maalliseksi regimentiksi. Pitäessään järjestystä ja laillisuutta voimassa esivalta suojelee elämää ja edistää oikeuden tapahtumista. Toisaalta Jumala käyttää hallintavaltaansa ”oikealla kädellään” eli kirkon kautta. Näin tapahtuu silloin, kun kirkko huolehtii Jumalan sanan julistamisesta ja sakramenteista, kasteesta ja ehtoollisesta. Näiden tarkoitus on synnyttää ja vahvistaa uskoa sekä auttaa kristittyä elämään Jumalan tahdon mukaisesti. Tätä puolta Jumalan hallintavallasta kutsutaan hengelliseksi regimentiksi. Se tähtää samaan päämäärään kuin maallinen regimentti, mutta keinot ovat erilaiset. (Tunnustuskirjat 1990.)

Tiivistetysti ilmaistuna regimenttiopissa on kyse siitä, että yhteiskunnan tulee huolehtia tasa-arvon, oikeudenmukaisuuden ja tasapuolisten arjen mahdollisuuksien toteuttamisesta, kirkon evankeliumin julistamisesta ja sakramenttien jakamisesta. Ajatus on ollut luonteva myös valistuksen jälkeisessä uskonnollisessa ilmas-
tossa, jossa tätä jakoa on tahdottu painottaa etenkin kirkon ulkopuolella. Tilanne tällä hetkellä lienee paitsi monitasoinen, myös mielenkiintoisen ristiriitainen.

Monimutkainen avioliitto

Suomen evankelis-luterilaisesta kirkosta puhutaan edelleen usein termillä valtionkirkko. Jos näin olisi, kysymys vastuunjaosta olisi ainoastaan reilu. Synodaalirikokouksen avauspuheessaan arkkipiispa Jukka Paarma (2004) kuitenkin

muistutti, että ensimmäisestä, vuodelta 1869 peräisin olevasta Suomen kirkko-laista lähtien valtion ja kirkon keskinäisiä siteitä on pala palalta purettu. Tämä ns. Schaumanin kirkkolaki osoitettiin Suomen suuriruhtinaskunnan sijaan Suomen evankelis-luterilaiselle kirkolle. Viimeisimmät purkutoimenpiteet, tuomiokapitulilaitoksen ja piispojen nimittämisen siirtyminen kirkon omiin käsiin, ovat tapahtuneet jokunen vuosi sitten. Arkkipiispan mukaan kirkon ja valtion eron voidaan siten katsoa tapahtuneen Hallinnollisia ja juridisia yhteyksiä on vain sen verran kuin mitä järjestäytyneessä yhteiskunnassa valtion ja kansan suuren enemmistön käsittävän kirkkoyhteisön kesken tarvitaan, Paarma toteaa. Valtionkirkkojärjestelmän purkamisessa myös jo vuoden 1922 uskonnonvapauslailla on ollut keskeinen merkitys.

Tätä kehitystä vasten on yhteiskunnassa virrannut myös toisenlaisia ajatuksia. Paikoitellen vaikuttaa taas siltä, ettei yhteiskunta osaa päättää mitä se kirkolta tahtoo. Kirkon itsemääräämisoikeus saattaa olla tulevaisuudessa uhattuna, kuten arkkipiispa puheenvuorossaan totesi, ennen kaikkea hyvinvointivastuun kantamisen takia. Kirkko koetaan usein ”häveliäästi” – erityisesti silloin, kun kyse on julkisesti julistavasta kirkosta uskonnollisessa mielessä. Sen sijaan maallista pelastusta kirkon toimintoihin tulisi jakaa näkyvästi. Vaikka muun muassa valtion päättämät verotusperusteiden muutokset ja yhteisövero-osuuden tuoton väheneminen ajavat seurakuntien talouksia yhä tiukemmalle, näyttäytyy kirkko hyvinvointiyhteiskunnan peruspalvelukriisissä enemmän kuin houkuttelevana yhteistyökumppanina. Tämä on tullut selkeästi huomatuksi evankelis-luterilaisen kirkon Kirkkohallituksessa, etenkin kasvatuksen ja nuoristotyön, diakonia- ja yhteiskuntatyön, sielunhoidon sekä perhetyön yksikön työkentällä. (Yleisvaliokunta 2004.)

On perusteltua kysyä toiveen toteutumismahdollisuuksia. Jos perifeerisen alueen kunta painii taloudellisten ongelmien ja siten peruspalvelujen tuottamisen tai ostamisen kanssa, miten voidaan olettaa saman alueen niin ikään verokertymän varassa toimivalla seurakunnalla olevan mahdollisuuksia pelastaa kunnalliset peruspalvelut? Tämä ääneenkin lausuttu haave ei saa tukea siitä patistelusta, jolla Kirkkohallitus on pyrkinyt nimenomaan vähävaraisia ja taloudellisesti haastettuja seurakuntia etsiytymään liitoksiin ja toimintojen järjestelyyn. Toisaalta juuri kunnallisen yhteistyön mahdollisuutta ei Kirkkohallituksenkaan mukaan saa hukata. Jo vajaa kolme vuotta sitten, marraskuussa 2002 julkaistiin Kuntaliiton ja Kirkkohallituksen yhteinen selvitys Kunta ja seurakunta – yhteistyössä yhteisön hyväksi (Turkkila 2002). Taustalla on hätä myös kirkon toimintamahdollisuuksista talous- ja väestörakenteen ongelmista kärsivillä seuduilla.

Viime syksynä valtion harkinnanvaraisia avustuksia, yhteensä vajaa 50 miljoonaa euroa, sai liki sata kuntaa (Valtioneuvosto 2004). Vaikka mukana on isoja, rakennemuutoksista kärsiviä kaupunkeja, ohjautuu rahoista pääosa talousvaikeuksissa kamppaileville Pohjois- ja Itä-Suomen kunnille. Kirkkohallitus hoitaa puolestaan kirkon omaa tasausjärjestelmää avustamalla taloudellisesti seurakuntia, joiden verotulot eivät riitä toimintaan tai kirkkojen ja hautausmaiden ylläpitoon. Viime vuonna seurakunta-avustuksia on myönnetty yhteensä 15 miljoonaa

euroa. Näistä ehdottomasti suurin osa on kulunut juuri Pohjois- ja Itä-Suomes-
sa sijaitsevien seurakuntatalouksien ongelmien hoitoon (Kirkkohallitus 2005).
Vaikka tahtoa yhteiseen selviytymiseen saattaisi ”periferiassa” olla, ei välttämät-
tä kuitenkaan kykyä. Yhteistyö yhteisön hyväksi jättää vastaamatta kysymyksiin
hengellisen ja maallisen vastuunkannon rajanvedosta sekä niistä arvoista, joita
yhteiskuntamme tahdotaan edustavan.

Tabu vai tavoite?

Hyvinvointiyhteiskunnan tulevaisuus, ja siten tulevan yhteiskuntamme arvo-
pohja, on peruspalvelukeskustelun kärki. Arvojen suhteen olemme jo liikene-
teessä. Globalisaatio, väestön ikääntyminen ja korkeaksi jämähtänyt työttö-
myys edellyttävät muutoskykyä. Espoon hiippakunnan piispa Mikko Heikan
(2004) mukaan tähän näkyyn liittyy monenlaisia valintoja.

Heikka toteaa globaalien maailmantalouden ja teknologisten innovaatioiden
muuttavan elämää kaikkialla. Tähän liittyy hänen mukaansa myös ei toivottuja
ilmiöitä – esimerkkinä yt-neuvottelut, joiden perimmäinen syy liittyy talouden
globalisaatioon. Sadat työpaikat hänen hiippakuntansa alueella ovat vaarassa.
Tämä johtaa Heikan mielestä uudenaiseen paimentolaisuuteen, jossa työmah-
dollisuudet paimentavat ihmistä: ihmiset vaeltavat valtioiden sisällä ja välillä
työn perässä. Nämä toiminnan ilmiöt eivät ole irrotettavissa arvoista ja niiden
muutoksista. Espoon hiippakunnan piispan mukaan kysymykseksi jää, miten
me reagoimme tähän muutoksen kulttuuriin.

Yhteiskunnan arvojen voidaan sanoa ilmentyvän siinä, mitä kohti pyritään.
Pohjoismaisten yhteiskuntien tavoitteena on suhteellisen pitkään ollut huma-
nismien ihanteille perustuva tasa-arvoinen kansalaisyhteiskunta, sosiaalinen
hyvinvointiyhteiskunta. Tähän ehdotetaan selkeää muutosta, kärjekkäimmin
kenties juuri EVA-Raportissa Suomen menestyksen eväät – Tiekartta tulevai-
suuteen. Hyvinvointivaltiomallia kritisoidaan raportissa ”koskemattomaksi
poliittiseksi tabuksi”, josta on tullut ”meidän aikamme Neuvostoliitto, jota ei
saa arvostella eikä pilkata”. (Ruokanen 2004.)

Raportti muistuttaa, että käytännössä valtion ja kuntien velvollisuudet eivät
ole vähentyneet, vaan lisääntyneet. Julkisen talouden osuus koko kansantalo-
udesta kasvoi 1990-luvulla yli viisi prosenttiyksikköä. Pienemmälle huomiolle
samassa yhteydessä jää – vaikka tulevaisuuden uhkiin viitataan – se, että väestön
ikäntyminen ja elatussuhteen raju muutos aiheuttaa jo nyt selkeän vuosittaisen
paineen erityisesti sosiaali- ja terveystalouteen (Ruokanen 2004). Sivuu-
tetuksi tulee se, johon esimerkiksi suurien kaupunkikeskusten sosiaalijohtajat kiinnit-
tivät huomiota viime syksynä: vuosikausia kestänyt sosiaali- ja terveystoimen
aliresursointi saa muutaman prosentin kasvuakin näyttävän budjetin todelli-
suudessa miinusmerkikseksi. Tästä kertoo osaltaan myös syksyllä valmistunut
Kuluttajatutkimuskeskuksen (Kytö & Aatola 2004) tutkimus, jossa vertailtiin
kuluttajalähtöisesti julkisten palveluiden laatua.

Tutkimuksen kohteena olivat perusturvan kannalta merkittävät palvelut: kun-
nallinen päiväkotiki, peruskoulu, kirjasto, terveyskeskuksen ajanvaraus- ja päivys-

tyskäynnit, poliisipalvelut, verotoimiston henkilöverotuspalvelut sekä taajami- en ulkopuoliset päätiet. Tutkimuksen mukaan monissa palvelujen materiaalsiin seikkoihin tai ulkoihin tekijöihin – aukiolo- ja odotusaikoihin, tiloihin ja varus- teisiin – liittyvissä asioissa oli koettu laadun huonontumista, kun taas monien palvelun sisältöön ja suoritustapaan liittyvien asioiden, kuten ammattitaidon ja asiakaspalvelun laatu oli kokemusten mukaan parantunut. Pitkässä linjassa ha- vaittu kehitys kuitenkin häiritsee yhteiskuntarauhaa: jos luottamus yhteiskunnan palvelukykyyn ja perusturvan luomiseen menetetään, saa egoistisesti asennoitu- nut anarkia helposti henkisen yliotteen. Tälle on lähihistoria jo luonut pohjan.

Hyvinvoinnin arvot

Laman nopeuttama elinkeinoelämän rakennemuutos ajoi suuren joukon ihmi- siä riippuvaisiksi yhteiskunnan ja kansalaisjärjestöjen tuesta. Pitkittyneestä ja edelleen jatkuvasta tilanteesta huomauttanut Tampereen hiippakunnan piispa Juha Pihkala (2004) korosti valinkauhassa nyt olevan niiden todellisten arvojen, joiden pohjalta tehdään seuraavien vuosikymmenien yhteiskuntapoliittiset rat- kaisut. Niin ikään Mikkelin hiippakunnan piispa Voitto Huotari (2004a) esittää yhteiskunnan muutoksen vaativan selkeää arvomäärittelyä. Hänen mukaansa puhtaasti markkinatalouden pohjalta pyörivä julkinen talous murentaa toimivan yhteiskunnan kivijalkaa. Poliitiikan tekemisen ytimeen olisikin hänen mielestään nykyistä tiedostetummin nostettava arvot ja moraalit (Huotari 2004b). Kun etsi- tään tapaa, joilla palveluja tuotetaan ”käytännössä edullisimmalla ja järkevim- mällä tavalla”, ei kyse saa olla vain taloudellisten silmälasien käytöstä. Näitä laseja on käytetty ahkerasti.

Piispojen ajattelua soveltaen voi todeta edelläkävijäyhteiskunnan tarvitsevan omistajia ja yrittäjiä vetureikseen, mutta jo hyvin menestyviä palkitseva vero- remontti ei tuota pitkässä linjassa hedelmällisintä tulosta. Tuloerojen kasvat- taminen on viime syksyn mittaan noussut esiin paitsi EVA-Raporteissa, myös Elinkeinoelämän tutkimuslaitoksen ja Palkansaajien tutkimuslaitoksen yhteisen hankkeen loppuraportissa (Alho & Pekkarinen 2004). Samoilla linjoilla on ollut myös Elinkeinoelämän Keskusliitto omine selvityksineen (EK 2004). Jännittä- vää kyllä, samaan aikaan julkisuudessa käsiteltiin kansainvälistä vertailua, jossa todettiin Suomen olevan edelleen taloudeltaan kilpailukykyisin. Kysymys kil- pailukykyyn vahventamisen roolista käytännössä tuloerojen syvenemiseen johta- van veroremontin perusteena näyttää siksi hämmäntävältä.

Myös tuoreessa Stakesin katsauksessa Welfare in Finland (Heikkilä & Kaut- to 2004) todetaan tuloerojen olleen kasvussa jo vuodesta 1995 lähtien. Tälle annetaan kaksi syytä. Ensinnäkin suurituloisin kymmenys on voimakkaasti kasvattanut tulojaan, pääosin pääomatulojen johdosta. Enemmän kuin puo- let pääomatuloista kohdistuu tähän hyvätuloisimpaan suomalaisten joukkoon. Tätä pidetään keskeisimpänä syynä tuloerojen kasvuun. Toiseksi keskimääräistä pienituloisempien todetaan samanaikaisesti menettäneen pohjaa tulonsiirroilta. Tämä näkyy eniten kahden pienituloisimman desiilin kohdalla. Matalatuloisten suhteellinen tilanne on huonontunut.

Hyvinvointikatsauksen johtopäätöksissä todetaan Suomessa olevan taloudellisesta menestyksestä ja myötämielisestä kansalaisasenteesta huolimatta hyvin vähän resursseja hyvinvointivaltion kehittämiseen. Taloudellisen resursoinnin sijaan on talouspoliittisin perustein etsitty laajempaa tehokkuutta. Tämä valinta on tutkimuksiin nojaavan katsauksen mukaan perustunut uhkiksi koettuihin tulevaisuuden haasteisiin, kuten suurten ikäluokkien eläköitymiseen. Priorisointiin voi hyvinkin olla tarve, mutta ensin on selvítettävä yhteiskuntarauhaa turvaavalla tavalla yhteiskunta- ja talouspolitiikan suhde.

Katsauksen toinen toimittaja, Stakesin ylijohtaja Matti Heikkilä (2004) on todennut, ettei meillä ole kansantaloutena varaa näin laajaan hyvinvointivas- tuuseen ja samalla verotuksen keventämiseen. Hänen mukaansa ei myöskään ole yksiselitteistä näyttöä siitä, että yksityinen palvelutuotanto johtaisi parempaan tuottavuuteen. Myös Heikkilän mukaan uusia toimijoita tarvitaan. Kolmas sektori hyvinvointimallin ritarillisena pelastajana päilyy siis tässäkin mukana. Ritarillisuutta toki tältä sektorilta löytyy.

Yhteiskunnan ritarit

Stakesin raportin yhtenä kirjoittajana toiminut VTT Heikki Hiilamo on muistut- tanut kirkon perinteisesti huolehtineen diakoniatyössä kaikkein köyhimmistä ja kurjimmista. Kyse ei ole hänen mukaansa ainoastaan siitä, että kirkolla on tällä työalalla 1 200 viranhaltijaa – panos, joka unohtuu usein kirkon sisällä ja vielä useammin sen ulkopuolella – vaan myös siitä, että kirkko organisoii vapaaeh- toisia auttamaan toisia ihmisiä. Tästä perspektiivistä Hiilamo toteaa diakonia- työn roolin korostuvan tyhjentyvällä maaseudulla, missä diakoniatyöntekijä on usein viimeinen ihminen, joka kiertää syrjäkylä ja tapaa niiden ihmisiä.

Selvää on, että jos esimerkiksi lähin lääkäri sijaitsee 176 kilometrin pääs- sä (HS 19.12.2004), erilaisille ritarillisille toimijoille on huutava tarve. Toivoo tuottava mielikuva yhteistoiminnan muodoista nousee näiden ritarilegendojen ytimestä. Leikkisästi Tiekartaksi nimetyssä EVA-Raportissa todetaan yritysten, kulttuurin, tieteen ja tutkimuksen olevan tarpeen kehittää ”pyöreän pöydän kes- kusteluja” innovaatiojärjestelmien luomiseksi ja yhteiskuntasuhteiden rakenta- miseksi. Tässä yhteisen etsinnässä on kirkko luontevasti mukana ainakin edellä eritellyistä, piispojen ilmaisemista lähtökohdista: ”Kirkon on oltava läsnä kehi- tyksessä, joka vahvistaa uskoa tulevaan seuduilla, joilla kamppaillaan olemas- saolon mahdollisuuksista”.

Ajatukseen kätkeytyy tosin myös pienoinen piikki. Edellisen ajatuksen lau- sunut Samuel Salmi (2004) korostaa, että on tunnustettava eri toimijoiden työn ja verkostoituvan ajattelutavan lisäarvo koko kansan parhaaksi. Hän muistuttaa siten yhteiskunnankin olevan ajatuksissaan horjuva: esimerkiksi vielä vuoden 1972 kansanterveyslaissa haluttiin sivuuttaa täysin seurakuntien tekemä dia- koniaviranhaltijoiden työ. Lähtökohtana on hänen mukaansa tästä huolimatta pidettävä ajatusta, jonka mukaan kirkko ja seurakunnat pitävät huolta omistaan loppuun saakka. Kirkon osalle näyttää kuitenkin sen diakoniseen ja katekeet- tiseen tehtävään vedoten olevan koitumassa sellainen hyvinvointiyhteiskunnan

vastuunkantajan rooli, jota myöskään Salmi ei voi ilman laajaa keskustelua hyväksyä.

Ketkä loppujen lopuksi ovat eri tilanteissa ne ritarit, jotka pyöreän pöydän ääreen istuvat, tulee siis ratkaista kunnioittaen eri toimijoiden itsenäisyyttä. Järjestöt, kirkko ja osaltaan myös yritysmaailma ovat tosiasiallisesti jo mukana talkoissa suomalaisen hyvinvointiyhteiskunnan puolesta.

Ritarihyveistä suurin oli uskollisuus johtajalle, kunnia nousi elämää arvokkaammaksi ja hyvän nimen saadakseen ritarit uhrasivat usein henkensä. Kirkkoa kokonaisuutena ajatellen näitä hyveitä toteutettaneen kuitenkin enemmän iankaikkisuusperspektiivi mielessä pitäen.

Kirjallisuus

- Alho, Kari & Pekkarinen, Jukka (toim.) (2004) Sovitaan palkoista – palkkaneuvottelut puntarissa. Työmarkkinoiden pelisääntöjä selvittäneen tutkimushankkeen loppuraportti, ETLA B 210 / PT Tutkimuksia 93. Helsinki: Taloustieto.
- EK (2004) Suomen työmarkkinat 2004: Palkkojen, työvoimakustannusten ja työaikojen kansainvälinen vertailu. [www.ek.fi/tupo/kv_vertailut/kuvat/Työmarkkinat2004_sisus.pdf].
- Heikkilä, Matti (2004) Normiohjaus ja kuntarakenteen remontti hyvinvointivaltion pelastus? Haastattelu. Kuntalehti 14/2004.
- Heikkilä, Matti & Kautto, Mikko (toim.) (2004) Welfare in Finland, STAKES. Saarijärvi: Gummerus Printing.
- Heikka, Mikko (2004) Kohti Nummela-teologiaa: Espoon hiippakunnan synodaalikokouksen avauspuhe 5.10.2004. [espoonhiippakunta.evl.fi/piispa_mikko_heikka/puheardisto].
- Huotari, Voitto (2004a) Uskon ja rakkauden yhteisö: Mikkelin hiippakunnan synodaalikokouksen avauspuhe 5.10.2004. [www.mikkelinhiippakunta.evl.fi/piispa/puheita_ja_kirjoituksia].
- Huotari, Voitto (2004b) Hyvinvointi luo tuottavan yhteiskunnan. Haastattelu 19.10.2004, STT.
- Kirkkohallitus (2005) Kirkkohallitus ja hiippakunnat 2004: Kertomus kirkkohallituksen ja hiippakuntien toiminnasta vuonna 2004. Helsinki: Kirkkohallitus.
- Kytö, Hannu & Aatola, Leena (2004) Luulo ei ole tiedon väärtti. Muutokset kuluttajien antamissa julkisten palvelujen laatuarvioissa vuosina 2002-2003, Kuluttajatutkimuskeskus 7/2004. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus.
- Paarma, Jukka (2004) Kirkon itsenäisyys ja raamatuntulkinta: Turun arkkihiippakunnan synodaalikokouksen avauspuhe 5.10.2004. [www.arkkihiippakunta.fi/arkkipiispa].
- Palvelut paenneet Lapin perukoilta. HS 19.12.2004, kotimaa A7.
- Pihkala, Juha (2004) Tampereen hiippakunnan synodaalikokouksen avauspuhe 5.10.2004. [www.tampereenhiippakunta.fi/piispa/puheet].
- Riekinen, Wille (2004) Kuopion hiippakunnan synodaalikokouksen avauspuhe 5.10.2004. [www.evl.fi/tkli/kuopio].
- Ruokanen, Tapani (2004) Suomen menestyksen eväät – Tiekartta tulevaisuuteen, EVA-raportti. Helsinki: Yliopistopaino.
- Salmi, Samuel (2004) Palvelemaan kutsuille: Oulun hiippakunnan synodaalikokouksen avauspuhe 5.10.2004. [www.evl.fi/tkli/oulu].
- Sisäministeriö (2004) Lääninhallitusten keskeiset arviot peruspalvelujen tilasta 2003: lääninhallitusten suorittama toimialansa peruspalvelujen arviointi. Helsinki: Sisäasiainministeriö.
- Tunnustuskirjat (1990) Evankelis-luterilaisen kirkon tunnustuskirjat, SLEY-kirjat. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.
- Turkkila, Ilona (2002) Kunta ja seurakunta – yhteistyössä yhteisön hyväksi. Helsinki: Suomen Kuntaliitto.
- Valtioneuvosto (2004) Valtioneuvosto päätti jakaa 99 kunnalle harkinnanvaraista rahoitusavustusta. Tiedote 14.10.2004. [www.valtioneuvosto.fi/vn].
- Yleisvaliokunta (2004) Kirkolliskokouksen yleisvaliokunnan mietintö 14/2004 kirkkohallituksen toimintakertomuksesta 2003. [www.evl.fi/kirkolliskokous].